

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 894
MODERN DÖNEM PEYGAMBER TASAVVURU
REŞİD RIZÂ ÖRNEĞİ

Dr. Fatih BAYRAM

Son Okuma:
Dr. Bahadır OPUS

ISBN: 978-625-7205-86-3

1. Baskı, Aralık 2020, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 02.07.2020
tarih ve 144 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmi / edebi redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

Baskı: **TDV**
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde No. 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

MODERN DÖNEM
PEYGAMBER
TASAVVURU
REŞİD RIZÂ ÖRNEĞİ

Dr. Fatih BAYRAM

ÖZGEÇMİŞ

1979'da Bursa/Mudanya'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Mudanya İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden ve Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans derecesini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi" adlı teziyle (2009) ve doktora derecesini de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Reşîd Rızâ'da (1865-1935) Peygamber Tasavvuru" başlıklı çalışmasıyla (2019) elde etti. 2003-2013 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, 2014-2019 yılları arasında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı. Halen Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Arapça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

■

İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	3
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	16
C. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	35

BİRİNCİ BÖLÜM

REŞİD RIZÂ'NIN HAYATI, ESERLERİ VE BAŞVURU KAYNAKLARI

A. REŞİD RIZÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ.....	41
1. Abduh Öncesi Dönem.....	41
a. Bu Dönemin Karakteristik Özellikleri	53
b. Mısır'a Hicret	60
2. Abduh ile Beraber Olduğu Dönem.....	63
a. Bu Dönemin Karakteristik Özellikleri	67
b. Menâr Ekolü ve Masonluk	71
3. Abduh'un Vefatından Sonraki Dönem ve Karakteristik Özellikleri... 76	
a. İslâm Dünyası ve Avrupa Seyahatleri	79
b. İslâm Devleti Rüyası	83
4. Eserleri	89
4.1. Mecelletü'l-Menâr.....	89
4.2. Tefsîrü'l-Menâr	90

4.3. Muhâverâtü'l-Muslih ve'l-Mukallid	93
4.4. el-Vahyü'l-Muhammedî.....	94
4.5. el-Hilâfe evî'l-İmâmeti'l-Uzmâ	94
4.6. Fetâvâ.....	95
4.7. Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm.....	96
4.8. es-Sünne ve'ş-Şia ev el-Vehhâbiyyûn ve'r-Râfida.....	96
4.9. Nidâ li'l-cinsi'l-latif fi Hukûki'n-Nisâ fi'l-İslâm.....	97
4.10. el-Menâr ve'l-Ezher	97
4.11. Tercemetü'l-Kur'ân	97
4.12. Rahalâtü'l-İmam Muhammed Reşid Rızâ	98
4.13. el-Vahdetü'l-İslâmîyye ve'l-Uhuvvetü'd-Diniyye.....	98
4.14. el-Müslimûn ve'l-Kıbt ve'l-Mu'temeru'l-Mısırî	98
4.15. Akîdetü's-Salbi ve'l-Fidâ	98
4.16. Şubuhâtü'n-Nasârâ ve Hucecü'l-İslâm.....	99
4.17. el-Vehhâbiyyûn ve'l-Hicaz.....	99
4.18. Hulâsatu's-Sireti'l-Muhammediyye.....	100
4.19. er-Ribâ ve'l-Muâmelât fi'l-İslâm.....	101
4.20. el-Hikmetü'ş-Şer'iyye fi Muhâkemeti'l-Kâdiriyye ve'r-Rufâiyye	101
4.21. Menâsiku'l-Hac.....	102
4.22. el-Maksûrâtü'r-Reşidiyye	102
B. BAŞVURU KAYNAKLARI	102
1. İslâmî Kaynaklar.....	106
2. Batılı Kaynaklar	122

İKİNCİ BÖLÜM

REŞİD RIZÂ'NIN TEFEKKÜR DÜNYASININ TEMEL KAVRAMLARI

A. SELEF VE SELEFİLİK	152
1. Selef.....	155
2. Neo-Selefilik	161
a. "Dinî-Dünyevî Alan/Mesele" Ayrımı	162
b. İmanın ve İslâm'ın Muhtevası.....	172

B. TEVHİD	179
1. Tevhid ve Şirk	180
2. Ulûhiyyette Tevhid ve Sonuçları	185
3. Rubûbiyyette Tevhid ve Sonuçları.....	190
C. SÜNNETULLAH	192
1. Sosyoloji	197
2. Doğal Seçilim Yasası	202
3. Sebep-Sonuç İlişkisi ve Evren Tasavvuru.....	204
D. TAKLİD, BİDAT VE HURAFE.....	210
1. Mezhepleri Taklid Etmek	211
2. Batı'yı Taklid Etmek.....	218
3. Bidat ve Hurafe	222
E. TEFRİKA VE İTTİHAD (İHTİLAF VE İTTİFAK)	227
F. AKIL VE BİLİM/İLİM.....	231
1. Akıl	231
2. Cehalet ve Eğitim	234
3. Bilim/İlim.....	238
G. CİHAD.....	243
H. İLERLEME/TERAKKÎ	248
İ. AVRUPA MEDENİYETİ VE DEMOKRASİ.....	254
J. ISLAH VE TECDİD	259

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REŞİD RIZÂ'DA PEYGAMBER TASAVVURU

A. PEYGAMBERE VE VAHYE OLAN İHTİYAÇ.....	268
B. PEYGAMBERLİĞİN İSPATI (DELÂİLÜ'N-NÜBÜVVVE).....	272
1. Peygamberliğin Bilgi Merkezli (Epistemolojik) İspatı	275
a. Hz. Peygamber'in Bildiklerinin Nübüvvetine Delil Olması	275
b. Hz. Peygamber'in Bilmediklerinin Nübüvvetine Delil Olması....	279
2. Peygamberliğin Linear Tarih Esaslı Sosyolojik İspatı.....	286
3. Peygamberliğin Kur'an İle İspatı	294
4. Peygamberliğin Batılı Araştırmacıların İtirafı ile İspatı	298
5. Peygamberliğin Aklın Yetersiz Oluşuyla İspatı	304

C. HZ. PEYGAMBER VE MUCİZE	306
1. Mucizelerin Varlığı.....	307
2. Hz. Peygamber ve Mucize.....	316
3. Kur'an Mucizesi	319
4. Ruhânî ve Kevnî Mucizeler.....	322
D. PEYGAMBERLİĞİN MAHİYETİ VE HZ. PEYGAMBER	344
1. Hz. Peygamber Müjdeleyen, Uyarıcı ve Tebliğ Edendir	345
2. Hz. Peygamber Beyan Edendir, Hüküm Koyan Değildir	354
a. Hz. Peygamber'e İtaatın Mahiyeti.....	355
<i>a.a. Hz. Peygamber'i Sevmek</i>	<i>360</i>
<i>a.b. Hz. Peygamber'e Karşı Edep.....</i>	<i>365</i>
b. Hz. Peygamber'in İctihadı.....	371
c. Hz. Peygamber Mübeyyindir, Şâri' Değildir.....	379
d. Hz. Peygamber İstişare Yapmak Zorundadır	403
3. Hz. Peygamber Tezkiye Edendir	405
4. Hz. Peygamber'in Beşerî Yönü	407
a. Melek Peygamber İsteği.....	410
b. Mecnûn ve Sihirbaz İftirası.....	413
c. Hz. Peygamber ve Gayb Bilgisi	415
d. Hz. Peygamber'in Zâtî ve Bedenî.....	432
e. Hz. Peygamber'in Unutması, Yanılması ve Masum Olması	436
f. Hz. Peygamber Sebepler ve Sünnetullah ile Mukayyettir.....	444
5. Hz. Peygamber Akli ve Düşünceyi Özgürleştirir	447
6. Hz. Peygamber İslah Edendir	449
7. İslâm'da Dinî Önderlik Yoktur.....	452
8. Hz. Peygamber Savaş Değil, Barış Peygamberidir	456
E. HZ. PEYGAMBER'İN ÜSTÜNLÜĞÜ	458
F. HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFAATİ VE İSTİĞFARI.....	474
G. BAZI ÇELİŞKİLER	488
SONUÇ	493
KAYNAKÇA	501

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
Bkz./bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren/Tercüme eden
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarihi yok
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

■

Müslümanların elinde hidayet üzere kalmalarını temin eden iki asıl bulunmaktadır: Allah'ın Kitabı Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulana gelen sünneti ile onun taşıyıcısı konumundaki hadisler. Bu iki kaynağın nüzûlü ve vürûdu, tarihin belli bir kesitinde, yani Hz. Peygamber'in risâleti döneminde gerçekleşmiştir. Doğal olarak da mezkûr tarihi kesitteki realiteyi ve şartları dikkate almıştır. Ancak diğer taraftan "dinî metinler" dediğimiz bu iki kaynak, insanlık tarihinin sonuna kadar tüm zamanlara ve tüm insanlara hitap edecektir. İşte bu gerçeklik, zikredilen iki kaynağın nesilden nesile aktarılmasıyla beraber her zaman diliminde yeniden anlaşılması ve yorumlanması gibi bir sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Ne var ki anlama ve yorumlama faaliyeti, tarihin normal seyrinde aktığı dönemlerde adeta bir sorumluluktan ibaretken, Müslümanlar adına tarihin kriz dönemlerinde bu sorumluluk aynı zamanda bir zorunluluğa, hatta devasa bir probleme dönüşmüştür. Nitekim Batı düşüncesinin büyük oranda etkili ve şekillendirici olduğu modern zamanlar, İslâm dünyası için böyle kapsamlı bir kriz dönemi olmuş, öncelikle teorik düzlemde Müslümanların varlık, bilgi ve ahlâk anlayışlarını, daha sonra da yaşam pratiklerini etkilemiş ve bağlantılı tüm tasavvurlarında değişikliğe yol açmıştır. Böylesi bir değişimin sonucu olarak dinî metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında, rivayetlerin kabul ya da ret sebeplerinde, metot ve usûle dair yaklaşımlarda ve de sözün sahibinin tasavvur ediliş şeklinde geleneksel anlayıştan farklı bakış açıları ya da kısaca farklı bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bizim araştırmamız, başta anlama ve yorumlama

olmak üzere çağdaş dönemde hadis-sünnete dair birçok problemin ve çözüm önerilerinin ardındaki etkin unsur olan ve zikrettiğimiz zihniyet değişikliğinden de nasibini alan “modern dönem peygamber tasavvuru”nu konu edinmektedir.

Çalışma alanımız olan hadisler ve sünnet söz konusu olunca anlama ve yorumlama faaliyetinde ya da doğru anlama ameliyesinde, Hz. Peygamber’in hayatta olduğu dönem ile sonrası arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Sözün ya da uygulamanın sahibi olarak Hz. Peygamber’in hayatta olduğu dönemde doğru anlam/yorum, Peygamber’in kendisine sorularak kolayca elde edilebilmiş, bizzat kendileri yanlış anlamayı tashih ederek doğrusunu beyan etmiştir. Ancak onun vefatından sonra böyle bir imkânın kalmaması, yani Hz. Peygamber’in artık insanların zihinlerinde ve tasavvurlarında varlığını devam ettirmesi, doğru anlamı tespit edebilmek adına “Peygamberî tasavvur” şeklini daha da ehemmiyetli bir hale getirmektedir. Bu da meselenin, artık sadece rivayetlere ya da dinî metinlere müracaat edilerek çözülebilecek bir konu olmaktan önce/öte bir zihniyet meselesine dönüşmesi demektir. Zira muhatabın, değişime uğrayan tefekkür dünyasıyla (zihniyet) birlikte pek çok şeyi tasavvur edişinin farklılaşması gibi Peygamber’i tasavvur edişi de farklılaşmaktadır. Ve bize göre bu durum, dinî metinlerin yorumlanmasının evvelinde Hz. Peygamber’i tasavvur ediş şeklimizi belirleyen unsurların tespit ve tahlilini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, aldığı geleneksel İslâmî eğitimle beraber modern Batı düşüncesinden de ciddi anlamda etkilenen, çağdaş İslâm düşüncesinin önde gelen isimlerinden Muhammed Reşîd Rızâ (1865-1935) özelinde modern zamanlardaki peygamber tasavvurunun arka planını irdelemekte, öncelikle mezkûr tasavvuru oluşturan unsurların tespit edilip doğru ya da yanlışlıklarının ortaya konulması gerektiğini, hatta bugünün şartlarıyla eleştiriye tâbi tutulmadan önce geleneksel peygamber tasavvurunun da aynı yaklaşımla ele alınmasının elzem olduğunu iddia etmektedir. Böylesi bir tespit için de bir zihniyeti en iyi şekilde aktaran ve yansıtan “dil”den yani “kavramlar”dan, kavramların tahlilinden yola çıkılmasının isabetli bir yöntem olacağını öngörmektedir.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları yer almaktadır. Konumuz modern dönemle ilgili olduğundan ve bu zaman diliminde, Batı düşüncesi hâkim ve etkin konumda bulunduğu için, bilhassa giriş bölümünde, mezkûr düşüncenin karakteristiğini yansıtan kavram, anlayış ve yaklaşımlara atıflar yaptığımız, bazı felsefî açıklamalarda bulunduğu görülecektir. Zira “Reşîd Rızâ'nın Tefekkür Dünyasının Temel Kavramları” adlı ikinci bölümün arka planındaki dünya görüşü ve zihniyetin anlaşılması adına bu hususlar büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız şöyle bir mantık silsilesiyle ilerler: Modern Batı düşüncesi belli oranda Reşîd Rızâ'nın tefekkür dünyasını şekillendirmekte, tefekkür dünyasını yansıtan kavramlar da “peygamber tasavvuru”nun teşekkülünde etkili olmaktadır.

Birinci bölüm, Reşîd Rızâ'nın hayatına, eserlerine ve başvuru kaynaklarına tahsis edilmiştir. Kendisinin 1865-1935 yılları arasındaki hayatı, bir taraftan yatay tarihi düzlemde, yani kronolojik olarak anlatılırken diğer taraftan dikey düzlemde, yani ömrünün değişik safhalarında tefekkür dünyası üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan eserlere, kişilere ve olaylara dikkat çekilerek ele alınmaktadır. Bu sayede hem klasik İslâmî ilim geleneğine ne oranda vakıf olduğu, hem de modern Batı düşüncesinden hangi vasıtalarla haberdar olup etkilendiği tespit edilmektedir. Nitekim bu bölümde yer alan “Başvuru Kaynakları” adlı başlığımız, onun itibar ettiği İslâmî ve Batılı kaynakların hangileri olduğunu göstererek sahip olduğu “kaynak tasavvuru”nu ana hatlarıyla ortaya koyabilmek içindir. Zira kaynak tasavvuru da Reşîd Rızâ'ya ait kavram ve yaklaşımların arka planlarını ve mahiyetlerini tespit edebilmek adına ayrıca önem arz etmektedir.

İkinci bölüm Reşîd Rızâ'nın tefekkür dünyasındaki 10 temel kavram ve mefhumlarının izahından oluşmaktadır. Her bir kavram tahlil edilmiş, kendisiyle ne kastedildiği ortaya konulmuş ve niçin mevcut şekilde tanımlandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca her bir kavramın, “peygamber tasavvuru”nun hangi başlıkları üzerinde etkili olduğuna dikkat çekilmiştir.

Üçüncü ve son bölümümüzde ise modern dönem peygamber tasavvurunun başlangıç safhasını temsil eden “Reşid Rızâ’nın Peygamber Tasavvuru” tespit ve tetkik edilmektedir. Bu bağlamda hangi başlıkların önem atfedilerek öne çıkarıldığına, hangilerinin de geriye itildiğine mahiyetlerine dair izahlarla birlikte işaret edilmiştir.

Elinizdeki bu çalışma, esirgemedikleri her türlü destek ve yardımları vesilesiyle kendilerine minnettar olduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Kamil ÇAKIN danışmanlığında hazırladığımız “Reşid Rızâ’da (1865-1935) Peygamber Tasavvuru” adlı doktora tezimizin tekrar gözden geçirilerek kitap formatına dönüştürülmüş halidir. Bu vesileyle başta danışman hocam olmak üzere araştırmamın şekillenmesi sürecinde kendilerinden ve bu kitabın da konu edindiği “Peygamber Tasavvuru”na dair öncü bir çalışma niteliğindeki ilgili makalelerinden istifade etmem dolayısıyla Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR’a, hem tez izleme komitesinde yer alarak katkı sunan, hem de bu kitabın yayınlanmasında teşvik edici konuşmalarıyla bizi cesaretlendiren Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM’a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca ufuk açıcı fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli meslektaşlarım Dr. Muhammed Emin EREN’e, Recep Gürkan GÖKTAŞ’a, düşünce dünyamda önemli bir yeri bulunan değerli ağabeyim Veli KARATAŞ’a, son olarak da Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları’na ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Sahih bir peygamber tasavvurunun teşekkülüne küçük de olsa bir katkı sunabilmek temennisiyle...

Fatih BAYRAM

Haziran 2020

BURSA

Giriş

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bin dört yüz yıllık İslâm tarihi, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis ilmine ait araştırmalarda da dikkate alınması gereken üç büyük kriz dönemine şahit olmuştur. Bu kriz dönemleri, Müslümanların muhatap oldukları üç ayrı sarsıntıyı ifade etmektedir.

Birinci dönem; Hz. Osman'ın şehid edilmesi, akabinde yaşanan Cemel ve Siffin Savaşları, Emevîlerin elinde hilafetin saltanata dönüşmesi, Kerbelâ, Harre olayı ve Mekke'nin kuşatılması gibi hadiseleri ihtiva eden sarsıntılı süreçtir. Siyasî nitelikli bu krize, gerçekleştirilen fetihler sonucunda farklı din ve kültürlerle karşılaşmanın getirdiği düşünce ve kültür sahasındaki sarsıntı da ilave olmuştur.¹ Siyasî, dinî ve belli oranda fikrî açıdan İslâmî bünyenin içerisinden kaynaklanırken; tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle ilmî ve fikrî açıdan belli oranda da dış kaynaklı bir hareketliliktedir. Bu dönem, İslâmî ilimlerin ve beraberinde mezheplerin, fırkaların oluşum sürecini başlattığından “inşâî” bir nitelik taşımakta, bu özellikleri ve sonuçları itibariyle sonraki kriz dönemlerinden farklılık arz etmektedir. Mesela bu dönemdeki hadiseler, “kader” inancını ve anlayışını şekillendirip çeşitlendirerek “inşâî” bir fonksiyon icra ederken üçüncü kriz döneminin hadiseleri onun “ıslah” edilmesi gerektiği sonucunu doğuracak, mesele “ıslah-tashih-tecdîd” merkezli ele alınacaktır.

İkinci dönem, Moğol istilasıyla İslâm dünyasının hilafet, ilim ve kültür merkezi konumundaki Bağdat başta olmak üzere Müslüman beldelerin işgal edilmesi sonucu oluşan kriz ve sarsıntıdır. Dış kaynaklıdır ve neredeyse bütünüyle siyasîdir. Daha ziyade “ihya”

1 Kamil Çakın, *Hadis İnkarcıları*, Seha Yay., Ankara, 1998, s. 34-51.